

J. Jonker, *Merchants, bankers, middlemen. The Amsterdam money market during the first half of the 19th century* (Dissertatie Utrecht 1996, NEHA-series HI XXIV; Amsterdam: NEHA, 1996, 383 biz., ISBN 90 5742 001 5).

Joost Jonker heeft met zijn boek een hiaat in onze kennis van de structuur van Amsterdam als financieel centrum op een hoogst bevredigende manier opgevuld. Wij beschikken nu over een aaneensluitende reeks publicaties vanaf de tweede helft van de achttiende tot aan het begin van de twintigste eeuw. Dat Jonker dit onderwerp heeft gekozen, zal ons niet verbazen wanneer wij lezen dat hij geassisteerd heeft bij het onderzoek van Johan de Vries naar de geschiedenis van de Nederlandsche Bank. De Vries heeft immers met zijn fundamentele werk over de economische achteruitgang van de Republiek in de achttiende eeuw de toon gezet voor het onderzoek naar de structuren en achtergronden van de Nederlandse economie.

Jonker heeft de uit de filmwereld bekende techniek van het 'inzoomen' op zijn onderwerp toegepast. In de eerste tien hoofdstukken geeft hij een overzicht van het proces van diepgaande heroriëntatie van de Amsterdamse economie in de eerste helft van de negentiende eeuw. Daarbij komt, naast een behandeling van de wetenschappelijke strijdpunten over deze periode, het verval tot ongeveer 1835 aan de orde. Nadien begon een herstel dankzij de Nederlandsche Handelmaatschappij (NHM) en de invoering van het cultuurstelsel, waardoor een centrale positie van Amsterdam voorkoloniale waren als suiker en koffie kunstmatig in het leven werd geroepen. Met forse steun van de regering kwamen ook de scheepsbouw en de met de koloniale handel verbonden trafieken van de grond, die door het gebruik van stoomkracht op hun beurt een machine-industrie instigeerden. Jonker wijst op het kunstmatige en betrekkelijk geïsoleerde van deze industriële ontwikkeling, die na het verdwijnen van de overheidssteun en door de inzet van liberalisatie van de handel na 1850 dan ook tot achteruitgang en vaak zelfs verval leidde.

Bij de behandeling van de wettelijke kaders waarbinnen het zakenleven zich bewoog, vestigt Jonker er de aandacht op dat het aantal naamloze vennootschappen in deze periode maar gering was. Hij schrijft dit toe aan de beperkte kapitaalbehoefte van de opgezette ondernemingen, die via de oprichting van een commanditaire vennootschap, met haar stille vennoten, gemakkelijk bevredigd kon worden. De NV's die er kwamen, hadden meestal geen beursnotering en hun aandelen werden buiten de beurs om verhandeld. Interessant is verder de constatering dat net als in de achttiende eeuw de goederen- en fondsenhandel niet gescheiden waren en meestal gecombineerd door de handelshuizen werden bedreven.

Jonker verdedigt de ondoorzichtige en kostenverhogende handelsgebruiken in Amsterdam met het argument dat het van zakelijk inzicht getuigde om in een periode van krimpende winstmarges zoveel mogelijk kosten op de klant te verhalen. Gezien de veel aantrekkelijker tariefstellingen in concurrerende havens komt de Amsterdamse houding eerder als onzakelijk en conservatief over. Ook in de nijverheidssector trachtte men door prijsafspraken bij een dalende vraag zijn aandeel veilig te stellen, waardoor binnen de bedrijfstak de modernisering werd vertraagd. Afgezien van de met de NHM en de Indische handel verbonden bedrijven kwam het merendeel van de Nederlandse nijverheid niet boven het ambachtelijke uit en werd er weinig gebruik gemaakt van stoomkracht.

Aan het slot van deel I van zijn boek betoogt Jonker dat de trage industrialisatie niet het gevolg was van conservatisme, maar van de ongunstige economische omstandigheden. Waarschijnlijk zijn beide factoren niet van elkaar te scheiden: voortdurende tegenslag bij alles wat ondernomen werd, leidde als vanzelf tot een hardnekkig vasthouden aan wat er nog overgebleven was.

In het tweede deel is de financiële markt zelf aan de beurt. Jonker onderscheidt hier de pu-

blieke markt en de privémarkt. Bij de behandeling van de publieke markt besteedt hij aandacht aan de kredietvormen, zoals hypotheke, beleningen en prolongaties; de beide laatste vormen van kort krediet op onderpand van effecten. Beleningen op onderpand van goederen en van edele metalen kwamen in deze periode weinig voor. Vanwege de teloorgang van Amsterdams positie als stapelmarkt was de wisselhandel ook van geringe omvang.

De Nederlandse staatsschuld wordt hier eveneens behandeld, aangezien zij op de effectenmarkt een hoofdbestanddeel van de handel uitmaakte en daardoor als maatstaf diende voor de hoogte van de lange rente en als handig onderpand voor het verkrijgen van krediet. Omdat de regering door haar ondoorzichtig financieel beleid het vertrouwen van de beleggers ondermijnde, zakte de koers van de staatsobligaties, waardoor het feitelijk rendement steeg. Tegenover deze hoge lange rente stond een lage korte rente vanwege het overvloedig kapitaal aanbod op de prolongatiemarkt.

Over het waarom van deze overvloed laat Jonker zich niet uit. Uit oudere literatuur valt op te maken dat het met de verliezen van de Nederlandse obligatiehouders tijdens de Napoleontische periode eigenlijk wel meeviel. Van de Nederlandse staatsschuld in 1814 van 1,2 miljard gulden — die door de wijze van converteren tot 1,7 miljard steeg — werd een derde, ofwel 560 miljoen gulden rentedragend. Van de buitenlandse obligaties, naar schatting in 1795 750 miljoen, ging volgens Riley zo'n 100 miljoen aan annuleringen en tiërceringen verloren. Rond 1820 was er dus voor ongeveer 1,2 miljard gulden aan rentedragende en dus verhandelbare obligaties aanwezig en daar kon heel wat mee gespeculeerd of geprolongeerd worden.

Onder het hoofd privémarkt behandelt Jonker het zakelijk krediet. Hier ging langdurig handelskrediet, door leveranciers of afnemers verleend, herhaaldelijk over in investering in het bedrijfskapitaal. Soms liet een leverancier zich betalen met aandelen in het bedrijf waaraan geleverd was, zoals in de scheeps- en machinebouw. De NHM trachtte door langdurige en voordelige voorschotten de Nederlandse handel en industrie boven buitenlandse concurrenten te bevoordelen.

In een derde deel beschrijft Jonker hoe de financiële instellingen reageerden op de ruime keuzemogelijkheden van een open geldmarkt. Die openheid gold zeker voor de effectenbeurs en de effectenhandel, die gedurende de hele negentiende eeuw nauwelijks een organisatie kenden en voor iedereen toegankelijk waren. Door het overvloedige aanbod van kort krediet tegen lage rente en door de ruime aanwezigheid van de zogenaamde kassierskwitanties, die als een soort bankbiljetten circuleerden, kwam de uitgifte van banknoten door de Nederlandsche Bank maar traag van de grond. De grote doorbraak kwam pas na 1850, toen de bank elders in het land agentschappen begon op te richten, waardoor haar bankbiljetten een echt nationaal betaalmiddel werden. Uit het bovenstaande wordt ook duidelijk waarom er voor de meer moderne depositobanken gewoon geen plaats was, aangezien de behoefte aan krediet geven en krediet nemen gemakkelijk bevredigd kon worden door prolongaties ter beurze.

Boeiend en verhelderend zijn Jonkers beschrijvingen van handelshuizen die op de Amsterdamse effectenmarkt opereerden, niet alleen van hen die wisten te overleven, maar ook van hen die de strijd opgaven. Jonker maakt duidelijk dat het bij de laatste niet aan gebrek aan initiatief lag, maar aan het verval van de Amsterdamse stapelmarkt. Ook de huizen die bleven bestaan, leden voortdurend verliezen op hun goederenhandel en hun expedities naar buitenlandse havens; verliezen die vaak werden goedge maakt door winsten in de effectenhandel en op beleningen en prolongaties.

Jonker vestigt verder de aandacht op de joodse bankiersfirma's, die na 1815 als filialen van Duits-joodse bankiershuizen in Amsterdam werden opgericht. Zij waren gespecialiseerd in wisselmakelaardij, effectenhandel en wisselarbitrage. Door het verschil in de hoogte tussen de lange en de korte rente in Amsterdam en door de in verhouding tot andere Europese markten

lage rente van het korte krediet was er ruimte voor een bloeiende arbitragehandel. Het succes hiervan had te maken met het feit dat de Amsterdamse filialen deel uitmaakten van een internationaal netwerk. Na de sanering van de Nederlandse staatsfinanciën in 1844, waardoor het rendement van de staatsobligaties tot beneden het gemiddelde niveau van andere Europese landen daalde, en door het naar elkaar toe groeien van de Europese rentestanden (mede als gevolg van de invoering van de telegraaf) werden de filialen in Amsterdam geleidelijk weer opgeheven.

Jonker schrijft aan het eind van zijn samenvatting: 'Kortom, er is geen enkele aanwijzing voor het bestaan van knelpunten in de financiering van handel en industrie tot omstreeks 1860... De vele voorbeelden van bedrijven die door dik en dun op steun konden rekenen, weerleggen dat bankiers en beleggers risicomijdend en afkerig van de Nederlandse nijverheid geweest zouden zijn'. Deze forse uitspraken worden niet geheel gedekt door de inhoud van Jonkers boek. Het aantal in deze periode opgerichte NV's was immers gering en in het geval van de NHM en de Rhijnspoorwegmaatschappij was er een rentegarantie van de koning nodig om de aandelen voor de beleggers aantrekkelijk te maken. Ook lezen wij dat het vooral de Duits-joodse bankiershuizen waren die op het gebied van de spoorwegaanleg het initiatief namen. De Nederlandse beleggers deden bovendien hun aandelen van de hand wanneer het dividend onder de vier procent zakte en dus lager lag dan de gemiddelde rente op staatsobligaties.

Er was inderdaad veel kapitaal voorhanden, maar dat ging voor een heel groot deel in de effectenhandel en -speculatie. En wat te zeggen van Hope & Co., dat net als in de achttiende eeuw grote bedragen aan kasgeld aanhield, in plaats van het rentegevend te beleggen? Ook in veel andere opzichten eindigde de achttiende eeuw in Amsterdam pas rond 1850.

M. G. Buist

K. P. C. de Leeuw, M. F. A. Linders-Rooijendijk, P. J. M. Martens, ed., *Van ontspanning en inspanning. Aspecten van de geschiedenis van de vrije tijd* (Tilburg: Gianotten, 1995, xvii + 406 blz., f59,50, ISBN 90 6663 035 3).

Ter gelegenheid van het afscheid in 1995 van hun promotor H. F. J. M. van den Eerenbeemt als hoogleraar in de politieke, sociale en economische geschiedenis aan de Katholieke universiteit Brabant hebben de auteurs van deze bundel hem dit vriendenboek aangeboden. Het is geheel gewijd aan de geschiedenis van de vrijetijdsbesteding in Nederland, voornamelijk in de negentiende en twintigste eeuw. Het is een onderwerp dat uiteraard goed paste bij het moment van aanbieden, maar ook tegemoet komt aan Van den Eerenbeemts toegenomen belangstelling voor de cultuurgeschiedenis. Voorafgegaan door een viertal algemene beschouwingen over het verschijnsel vrijetijdsbesteding, handelen acht artikelen over het streven naar de beheersing van, meestal andermans, vrije tijd, eveneens acht over de vrijetijdsbesteding buitenshuis, terwijl in de laatste vier bijdragen facetten van de vrijetijdsbesteding binnenshuis aan de orde komen. Een bibliografie van Van den Eerenbeemt is als losse bijlage aan het boek toegevoegd. De bundel is betrekkelijk laagdrempelig; de meeste artikelen bevatten snelle schetsen en zijn duidelijk voor de gelegenheid geschreven op grond van enige literatuur, gemakkelijk voorhanden feitenmateriaal of eigen ervaringen van de auteurs. Aan wie zich voor het eerst in de thematiek oriënteert, bieden zij ongetwijfeld veel lezenswaardigs. Dit geldt zowel voor enkele overzichtsartikelen (Thea Linders-Rooijendijk, Rudolf Philips, Henk van Stekelenburg) als voor de meeste bijdragen over een specifiek onderwerp, zoals de invloed op de vrijetijdsbesteding van respectievelijk de ANWB (Thea Linders-Rooijendijk), de overheid, met name te